

Transformace v post-sovětském Kyrgyzstánu – ekonomický růst a vybrané aspekty lidského rozvoje

Lucie HROMKOVÁ

Abstract: *The human development is defined as “a process of enlarging people’s choices” where the most essential are „for people to lead a long and healthy life, to acquire knowledge and to have access to resources needed for a decent standard of living” (UNDP, 1990). Although this definition and the measuring of human development by Human development index are often called in question, the contribution can be seen in substituting the economic growth used before as the only measure for development. The question which arises is to what extent are these two processes interconnected? According to Syrovátka (2008) the economic growth has been, especially for developing countries, the condition of human development. There are three indicators concerning the economic growth and human development in Kyrgyzstan. There are also indicators of migration, urbanization and gender equality mentioned to get more specific view on human development in Kyrgyzstan. In the period of deep economic recession were also the indicators of human development very low. However, during the 90’s GDP per capita was increasing while the human development indicators seemed to be stagnating. The interconnection between economic growth and human development seems to be less important in Kyrgyzstan than expected.*

Keywords: *lidský rozvoj, ekonomický růst, transformace, migrace, genderová rovnost*

Kyrgyzstán v období transformace

Kyrgyzstán se po roce 1991 propadl do vážné ekonomické a později v průběhu transformace i politické krize. Na počátku nebylo možné hovořit o euforii z nezávislosti, neboť většina kyrgyzských elit si plně uvědomovala rozsah zodpovědnosti, kterou politická a ekonomická nezávislost se sebou nese. Zároveň se ovšem naskytl možnost obrovského ekonomického a politického profitu, kterou kyrgyzské elity využily.

Na počátku své nezávislosti se Kyrgyzstán dostal do politického vakua, kdy bylo nezbytné nutně rozhodnout se, kterým směrem se bude země ve své nově nezávislé podobě ubírat. Prezident Akajev dal na počátku jasně najevo, že jeho přístup bude liberální a demokratický, což bylo kladně přijímáno především na poli mezinárodních organizací. Ještě v první polovině 90.let však Akajev započal s cenzurou médií a později s odstraňováním stoupenců opozice (Viotti, 1998). Nejen z tohoto důvodu, ale také v souvislosti s rozsáhlou korupcí, nepotismem a politickou manipulací, byl Akajev v roce 2005 při tzv. tulipánové revoluci sesazen. S příchodem prezidenta Bakijeva, který nastoupil do úřadu prezidenta posléze, však korupce i nadále rostla. Hodnota indexu vnímání korupce v roce 2008 odpovídala 162. místu ze 180 hodnocených zemí, což není příznivá hodnota (Transparency International, 2009). Podobnou situaci možno vysledovat v hodnotě indexu demokracie: 111. místo ze 167 zemí v roce 2006 a 114.místo v roce 2008 (EIU, 2006/2008). Z pohledu politické transformace lze konstatovat, že míra demokracie v zemi je nízká, riziko korupce nadále stoupá a schopnost a ochota podniknout patřičné reformy zůstává nízká. Nabízí se otázka, jakým způsobem se s kulturními, politickými a socioekonomickými změnami procesu transformace vyrovnává zdejší společnost? Pro alespoň částečné zodpovězení byly vybrány ukazatele, které mohou nastínit komplexitu a velkou míru provázanosti dílčích faktorů vstupujících do procesu transformace kyrgyzské společnosti a tamějšího prostředí.

Zásadní ekonomické změny po roce 1991

Struktura kyrgyzského hospodářství odpovídá zemědělsky orientované národní ekonomice, přičemž v období transformace docházelo k restrukturalizaci, kdy většina průmyslových podniků, původně integrovaných v ekonomickém systému SSSR, zanikla.

Po rozpadu SSSR nastartoval prezident Akajev liberální reformy, ovšem snaha o rychlý přechod na tržní ekonomiku způsobila hluboký ekonomický propad v životních standardech obyvatel (Torm, 2003). Reformy tzv. „terapie šokem“, která byla zvolena jako způsob přechodu na tržní ekonomiku

(stejně jako v Ruské federaci) vedly k privatizaci podniků, liberalizaci cen, směnitelnosti měny, restrukturoval se bankovní sektor a byly přijaty první zákony umožňující osobní vlastnictví půdy a rozvoj tržní ekonomiky (Bertelsmann Stiftung, 2009, Abazov, 2003). Ekonomický propad z počátku 90.let lze pozorovat na změnách hodnoty meziročního růstu HDP. Zatímco v roce 1989 byl meziroční růst HDP 5 %, v roce 1994 už se jednalo o meziroční pokles -20,0 % (IMF, 1998). Z grafu č.1, v němž jsou údaje založeny na datech z kyrgyzských rozvojových zpráv (UNDP), je zřejmé, že v prvních letech období transformace pokleslo HDP na obyvatele země o více než 40 % (v roce 1995 se dostala hodnota na pouhých 58% z roku 1990). Na úroveň z roku 1990 se pak HDP na obyvatele dostalo až v roce 2004 (UNDP, zprávy HDR od roku 1997). Ekonomický pokles/propad byl způsoben ztrátou tradičních odbytišť, nízkou konkurenceschopností a stejně tak nedostatkem energie pro výrobu, sníženými možnostmi dopravy výrobků či poklesu počtu kvalifikované pracovní síly (Spoor, 1997). Podle Spoor (1997) byl zemědělský sektor hospodářství ekonomickým kolapsem zasáhnout méně než ten industriální. To lze vidět i na růstu podílů jednotlivých sektorů hospodářství na HDP. Zatímco zemědělství od roku 1991 a hodnoty 35,3 % povýšilo na 46,6 % podílu na tvorbě HDP v roce 1996, podíl průmyslové výroby na tvorbě HDP klesl z 27,5 % v roce 1991 na pouhých 11,9 % v roce 1996 (IMF, 1998). Podle některých zpráv o průběhu transformace ve Střední Asii, to byl právě Kyrgyzstán, který byl ekonomickým propadem zasažen nejvíce (IMF, Bertelsmann Stiftung, WB Transition Report). Na druhou stranu však Kyrgyzstán prováděl nehlubší ekonomické reformy a byl z počátku schopen přilákat nejen zahraniční investice – po Kazachstánu nejvíce PZI na obyvatele v období 1993 - 2001 (UNESCAP, 2003) – ale také nejobjemnější zahraniční finanční pomoc v porovnání s ostatními zeměmi regionu (Bertelsmann, 2009).

Významnou roli hraje v Kyrgyzstánu stínová ekonomika. Ta značně ovlivňuje i míru nezaměstnanosti v zemi, jejíž hodnotu, udávanou v oficiálních statistikách, je nutno vzhledem k této skutečnosti, modifikovat. Velká část obyvatel je totiž zaměstnána neoficiální formou bez plateb sociálního, zdravotního pojištění či daní, přičemž odhad podílu stínové ekonomiky na tvorbě HDP v roce 2006 tvořil až 53 % . To je jedna z nejvyšších hodnot mezi tranzitními zeměmi post-sovětského prostoru (UNDP, 2007).

Dalším ukazatelem, který vypovídá o ekonomickém vývoji země, je stupeň chudoby obyvatel. V Kyrgyzstánu stupeň chudoby měřený výdaji na osobu do 2 USD na den od r. 1991 prudce narůstal, přičemž vrcholu dosáhla hodnota ukazatele v roce 1999, když stoupla na 64% (UNDP, 2007). Případy extrémní chudoby měřené výdaji do 1 USD na osobu a den nebyly např. v roce 1988 v zemi vůbec zaznamenány, ale o 4 roky později už lidí nacházejících se v těchto podmínkách bylo 8% (UNESCAP, 2005). S oživením ekonomiky klesá od konce 90. let i míra chudoby, v rurálních oblastech je však nízký příjem obyvatel i nadále velkým problémem.

Velkou roli hrají v kyrgyzské ekonomice remitendy, které posílají kyrgyzští pracovní migranti zejména z Kazachstánu a Ruska. Objem remitend je odhadován až na 28 % HDP země a je výrazným přílepením pro příjem domácností (WB, 2009). Od roku 2008 se však odborníci obávají o případný pokles remitend a oslabení kyrgyzské ekonomiky v důsledku pokračující a prohlubující se ekonomické krize, která by mohla i nadále zasahovat do ekonomického vývoje v Rusku a Kazachstánu.

Vybrané aspekty lidského rozvoje v zemi po roce 1991

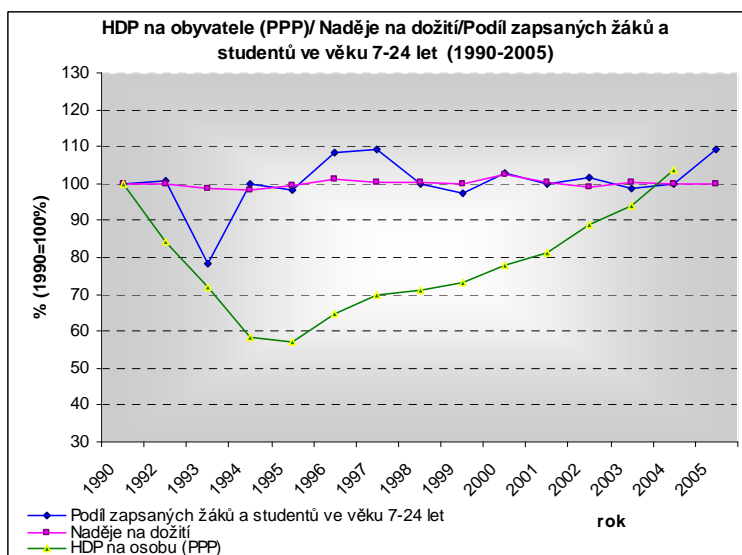
Index lidského rozvoje užívaný k porovnání stupně rozvoje v jednotlivých zemích světa je v HDR publikován od r. 1990. Jeho vypovídací schopnost byla často kritizována, neboť např. nereflexuje ekologické faktory, které by měly být do tak komplexního ukazatele zahrnuty, politickou svobodu či nerovnoměrnost v distribuci příjmů uvnitř jednotlivých zemí apod. (Sagar a Najam, 1998, Chowdhary, 1991, Ranis 2004 ad.)¹. Index lidského rozvoje (ILR) česky nebo vysvětlit zkratku bylo v HDR Kyrgyzstánu poprvé zaznamenán v roce 1992, kdy byla jeho hodnota 0,685 bodů, v roce 1995 poté klesla na 0,649 bodů. Pokud bychom uvažovali další pětiletá období, index postupně v letech 2000 a 2005 stoupal. Z hlediska celkového pořadí se Kyrgyzstán v roce 1991 nacházel na 31. příčce a v roce 2007 na 120. příčce mezi 182 státy světa (Human development under transition, 1997). Pro porovnání vzájemného vztahu mezi ekonomickým růstem a vybranými aspekty lidského rozvoje byly vybrány ukazatele:

¹ HDR jsou Human Development Reports vydávané každoročně OSN již od roku 1990. Zprávy dokumentují stav lidského rozvoje v jednotlivých zemích světa (více na www.hdr.undp.org).

naděje na dožití, kombinovaná školní docházka², urbanizace, migrace a genderová rovnost (GEM)³. Naděje na dožití, vypovídající o úmrtnostních poměrech v populaci, je základním pilířem pro výpočet ILR. Naděje na dožití při narození se v Kyrgyzstánu držela na poměrně stejné úrovni. Naděje na dožití ve věku 60 let však např. od roku 1993 klesala u žen více než u mužů. V roce 1993 měla žena v 60-ti letech naději na dožití 19,5 roku v roce 2004 už to bylo 18,8 roků. U mužů hodnoty dosáhly 15,3 resp. 15,3 roků, tedy stagnovaly

Přes ekonomický propad se v zemi podařilo zachovat úroveň gramotnosti a docházky do škol z období SSSR, což jsou další z komponent pro výpočet ILR. Zachování úrovně bylo dle zprávy UNDP z roku 2005 možné díky výdajům, které se vláda v období největšího ekonomického úpadku snažila udržet na stejné úrovni, a zahraniční pomoci. Faktem ovšem je, že kyrgyzské školství prochází hlubokou krizí a nedostatkem učitelů, což poznamenává kvalitu výuky především na nejnižších stupních výuky a výsledkem je fatální neschopnost konkurence žáků v mezinárodním srovnání (Rahmetov, 2009). Zatímco počet vysokých škol a počet žáků zapsaných na vysokých školách⁴ v zemi roste, nekvalitní příprava studentů v primárním a sekundárním stádiu vzdělání může být alarmující pro další ekonomický a politický vývoj země.

Kvalitu života lze také hodnotit pomocí již zmíněného indexu chudoby (HPI-I)⁴. Jednotlivé složky ukazatele značně fluktovaly v letech 1996-2007, dá se ovšem říci, že k výraznému zlepšení došlo u redukce podílu podvyživených dětí do 6 let a přístupu ke zdravotní péči (HDR, 2005). Ještě v roce 2003 bylo 49,9% obyvatel považováno za chudé, tato hodnota v dalších letech klesala a to až na 34,8% v roce 2008 (HDR, 2002 a 2009).

Graf 1. Naděje na dožití, podíl zapsaných žáků a studentů ve věku 7-24 let a HDP na obyvatele (PPP) 1990 – 2005. Zdroj: UNDP: Human Development Reports 2001, 2002, 2007, 2009 a HDR Statistical tables 2009; (údaje za rok 1991 jsou nedostupné).

Zhoršení kvality života na počátku transformace lze vidět i ve změnách hodnoty stupně urbanizace a také v migračním saldu Kyrgyzstánu. Urbanizace se od roku 1991 (37,6%) snižovala, přičemž v roce 2007 dosáhla hodnoty 34,8% (ADB, 2008). To bylo způsobeno ekonomickým propadem a faktem, že lidé se vraceli zpět na venkov, aby byli schopni zajistit si alespoň základní životní standardy. Procento

² Kombinovaná školní docházka jev HDR vypočítána jako podíl všech zapsaných žáků a studentů ve věku 7-24 let.

³ GEM – Gender empowerment measure – je způsob měření nerovností v příležitostech žen a mužů publikovaný v Human Development Reports. Kombinuje nerovnosti ve třech oblastech: politická participace a rozhodovací procesy, ekonomická participace a rozhodovací procesy a vliv na přerozdělování příjmů.

⁴ Human Poverty index – I je UNDP používán pro rozvojové země. Index demonstruje míru chudoby v zemi s ohledem nikoliv pouze na příjem obyvatel. U tohoto ukazatele je uvažován přístup k pitné vodě, k lékařské pomoci, podíl podvyživených dětí do 6 let na celkovém počtu dětí do 6 let a index chudoby

urbanizace se však mohlo snížit také díky skutečnosti, že se ze země stěhovaly statisíce ruských obyvatel, kteří předtím tvořili ve městech (především na severu země) většinu. Migrace zejména rusky hovořících etnik byla významnou změnou počátku 90.let, kdy během let 1990 – 1994 odešlo ze země 165 tisíc Rusů a Ukrajinců a téměř 59 tisíc Němců (Huskey, 1997). Důvodem odchodu byla zhoršující se ekonomická situace a vyostřený konfliktů nejen v Oši v roce 1990, ale i v sousedních zemích. Především odchod kvalifikovaných ruských pracovníků zapříčinil problémy v oblasti lidských zdrojů.

Od roku 2000 rostla vlna migrace kyrgyzských pracovníků, kteří vycestovali zejména do Kazachstánu a Ruska (Marat, 2009). Podle odhadů Federálního úřadu pro migrace v Ruské federaci překročil počet kyrgyzských pracovníků v Rusku v roce 2009 hodnotu 550 tisíc (cca desetina kyrgyzské populace). Kromě remitend má tato migrace také negativní demografické dopady, jako například změnu věkové struktury v nejhudších oblastech Kyrgyzstánu, odkud pracovníci odjíždějí.⁵ Často je opomíjen vliv interní migrace, která vyvíjí tlak na státní politiku především v oblasti přerozdělování půdy a také na vztahy mezi jednotlivými etniky (SRC, 2009). Z pohledu indikátoru GEM – genderové rovnosti – Kyrgyzstán prochází obdobím poklesu podílu žen na EA obyvatelstvu, stejně jako poklesem výše mezd u žen hodnocených vzhledem ke mzdám mužů. Participace žen v rozhodovacích procesech a v manažerských pozicích se zvyšuje spíše na lokální úrovni, zatímco podíl žen v parlamentu a legislativních strukturách se od poloviny 90. let snižuje. Zlepšující se pozice žen v horských oblastech, kterou naznačují hodnoty GEM z posledních let, lze připisat mj. velkému množství projektů neziskových organizací (UNDP, 2002).

Závěr

Kyrgyzská ekonomika je i nadále definována jako tranzitní a přesto, že za posledních téměř 20 let došlo k jistému růstu a stabilizaci, zůstává velmi slabá. Transformační proces lze rozdělit na období prudkého poklesu ekonomického růstu do r. 1995 a poté období pozvolného nárůstu (na konci 90.let období stagnace). Velké zadlužení státu a populistická politická opatření zůstávají hrozbou stejně jako přetrvávající politická a sociální nestabilita v zemi. Kredit pro přilákání PZI zůstává malý, je nedostatek pracovních míst a dochází k odlivu pracovníků do zahraničí, což je – zejména v případě těch kvalifikovaných - problém. Do ekonomického vývoje navíc značně zasahují faktory korupce a neformální politiky, jejichž váha by měla být snížena. Prudký propad ekonomického růstu po roce 1991 zapříčinil i zhoršení životní úrovně, čehož mohou být důkazem především zvýšený výskyt chudoby, snížení počtu zapsaných žáků a studentů (ve věku 7 - 24 let) do všech tří stupňů vzdělání, zvýšená jak externí, tak interní migrace obyvatel či zhoršení situace žen na trhu práce z hlediska příjmů apod. Situace nutí práceschopné obyvatelstvo k odchodu ze země, což v některých oblastech způsobuje demografické změny. Interní migrace vzhledem k požadavkům na půdu a místa k bydlení migrantů vytváří napětí ve společnosti, které zesiluje multietnická skladba kyrgyzské společnosti.

Přestože z pohledu ekonomického růstu došlo po 19 letech transformace k výraznému zlepšení, vývoj u vybraných indikátorů lidského rozvoje či kvality života naznačuje, že kyrgyzská společnost se potýká s mnohými problémy, z nichž zejména oblast vzdělání a sociálního napětí mohou být pro budoucnost fatální.

Literatura

- ABAZOV, R. F., 1999: Policy of Economic Transition in Kyrgyzstan, Central Asian Survey, Vol. 18, No 2, 197-223.
- ASIAN DEVELOPMENT BANK, 2008: Key indicators for Asia nad Pacific.
- BERTELSMANN STIFTUNG, 2009: Kyrgyzstan Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, Dostupné na <http://www.bertelsmann-transformation-index.de/154.0.html?L=1>.
- CHOWDHARY, O., H., 1991: Human development index: a critique. Bangladesh Dev Stud. Sep;19(3),125-7.
- HUSKEY, E., 1997: Kyrgyzstan: the politics of demographic and economic frustration. In New states, new politics: building the post-Soviet nations. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 654-676.
- INTERNATIONAL MONETARY FUND, 1998: Kyrgyzstan: Recent Economic Development.
- LEWIS, D., D., 1991: Geographic perspectives on Soviet Central Asia. Routledge, 323s.

⁵ Fakt, že jeden z rodičů nebo dokonce oba odcházejí za prací mimo území Kyrgyzstánu a často zanechají své děti v péči prarodičů vytváří v důsledku velmi specifickou věkovou strukturu v nejhudších vesnicích, kde posléze chybí lidé v produktivním věku a zůstávají kategorie 0-14 a 65 a více. Odhady některých expertů dosahují až hodnoty 800 tisíc pracovníků, kteří opustili Kyrgyzstán v posledních letech (Euroasianet, org, 2010).

- MARAT, E., 2009: Migrant's remittances fare better than expected in Central Asia. CACI Analyst. Issue 11. Dostupné na <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5215>.
- RANIS, G., 2004: Human Development and Economic growth. Economic Growth Center Discussion. Yale University, 15s.
- RAHMETOV, A., 2009: Scary statistic. The state of schools in Kyrgyzstan. CACI ANALYST. Issue 22. Dostupné na <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5087>.
- SAGAR, A., NAJAM, A., 1998: The Human Development Index: A Critical Review. Ecological Economics 25, no. 3, 249-264.
- SPOOR, M., 1997: Upheaval Along the Silk Route: The Dynamics of Economic Transition in Central Asia, Journal of International Development: Vol. 9, No. 4, 579-587.
- SYROVÁTKA, M., 2008: Jak (ne)měří kvalitu života Kritické pohledy na index lidského rozvoje. Mezinárodní vztahy. 1/2008, 29 s.
- SOCIAL RESEARCH CENTER 2009: Bishkek: Discrimination against internal migrants. American University of Central Asia. Dostupné na <http://www.src.auca.kg>.
- TORM, N., 2003: The Nexus of Economic Growth, Employment and Poverty during Economic Transition: An Analysis of Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Tajikistan and Uzbekistan. ILO, 42 s.
- TRANSPARENCY INTERNATIONAL, 2009: Corruption Index.
- TRILLING, D., 2009: Labour Migration Creates Danger of „Skipped Generation“ in Kyrgyzstan. Eurasianet. Dostupné na www.eurasianet.org/node/61218.
- VIOTTI, P., 1998: Vulnerability and Central Asian Development. University of Denver.
- UNITED NATION DEVELOPMENT PROGRAM (citováno jako UNDP, 2001, 2002, 2007, 2009): Human Development Report (citováno jako HDR) 2001, 2002, 2007, 2009.
- UNITED NATIONS ECONOMIC AND SOCIAL COMMISSION FOR ASIA AND PACIFIC (citováno UNESCAP, 2005): Income Generation and Poverty Reduction: Experiences of Selected Asian Countries. Development papers no. 26.

Transformation of Post – soviet Kyrgyzstan – Economic Growth and Selected Aspects of Human Development

Lucie HROMKOVÁ

Summary: *Although there has been some progress and stabilization during the last few years, the Kyrgyz national economy still remains very weak. The whole transformation process could be divided into phases of rapid decrease until 1995 and then a gradual increase until these days (with stagnation at the turn of 90s). The continuous indebtedness and irrational political steps, along with the prevailing political and social instability within the country are the biggest threats to economic stability. The capability to attract the FDI has been insufficient and the lack of work forces people to migrate to other destinations like the Russian Federation or Kazakhstan. This is one of the most significant economic problems of Kyrgyzstan today. However, other issues such as corruption, a grey economy and informal politics are also factors essential for further economic development. The fast (sudden) decrease of economic growth after 1991 caused a rapid worsening of standard of living. The results can be seen in the decrease of combined enrollment ratio, increased external and internal migration and e.g.: unequal position of women in the labour market regarding their wages among other things. The bad economic situation forces the employable citizens to leave the country and that brings along the negative demographic changes in particular areas. Masses of people moving to get a better job or demanding a piece of soil, a typical sign of internal migration in Kyrgyzstan, which can cause tension within the multiethnic society. After 19 years of more or less successful economic and social transformation, the Kyrgyz society is still facing many problems, from which social tension and an underestimated education could be considered fatal for the future of the country.*

Adresa autora:

Mgr. Lucie Hromková
 Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita
 Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
lucka.hrom@centrum.cz